کوردستان لە سەردەمی ساسانییەکاندا

لە سەردەمی ساسانییەکانیش دا بەهۆی درێژەی شەڕەکانی ئێرانو رۆم نیزیك بە حەوت سەدە ـ کوردستان یەکێك لە ناوەندەکانی شەڕو رمبازێنی ئەو دوو لایەنە بووە، بەڵام لایەنی زۆر جیاوازی ئەو سەردەمانە لەگەڵ سەردەمی ئەشکانییەکان ئەوەیە کە دامەزرێنەرو پادشاکانی ئەو خانەدانە دەگەڕێتەوە سەر کوردانو باسی کوردبوونیان کراوە. هەروەك لە پێشداو لە لاپەڕەکانی پێشتر دا ئاماژەمان پێکردوە دایكو باوکی ئەردەشیری پاپەکان یا بابەکان لە کوردانی شوانکارەو دانیشتووی دەڤەری پارس بوون، ئەو باسە لە گومان دەرچووەو راستی‌یەکی تەواوە. زۆر لە لێکۆڵەرەوان ئەو راستییەیان بە مسۆگەر زانیوە. بۆ وێنە یەکەم جار "گزینفۆن" سەرداری یۆنانیو فەرمانده‌ی دەهەزار یۆنانی لەگەڕانەوەیان دا لە ئێرانو "ئیسترابوون" جوغرافی زانی بەنێوبانگ لەسەر کوردەکانی دانیشتووی پارس دواون.[2] ئیسترابوون لە زمان "ئیراتۆستێنی Eratosthene" دەگێڕێتەوەو دەنووسێ: تیرەکانی جۆراوجۆری

[1] مێژووی ئەشکانییەکان لە م.م.دیاکونوف، وەرگێڕانی کەریم کەشاوەرز ل 117.
[2] کتێبی 15، بەشی سێ، ئیسترابوون، حەوتەمین دەوڵەتی گەورەی رۆژهەڵات "ج.راولینسۆن"و ئەنابازیسی گزینفۆن.

www.pertwk.com

پارس بریتین لە کورتی‌یەکانو مەردەکانو ... کە ئەو دوو تیرانە(کورتییەکانو مەردەکان) ئەوەندە لە یەکتر نیزیکو تێکەڵن کە بە وتەی بەتلەمیووسو ئوراتستێن هەردووکیان یەکنو لەهێندێك لە نووسراوەکان دا کوردیان بە کوڕی مەرد نووسیوە.[1] خوێندنەوەی شانامە[2]و کتێبە کۆنەکانو بۆمان روون دەکەنەوە کە ژمارەی کوردەکان لە پارس یەکجار زۆر بووە، هەروەك "مارکوارت" دەنووسێ: ئەردەشیر لە دەست پێکردنی کار لەگەڵ خزمانی خۆی لە بازرەنگی بازرەنگیو شوانکارە خەریکی شەڕو شوور بووە[4-3] و هەروەها لە مجمع الانسابی شوانکارەیی دا دەنووسێ: تیرەی شوانکارە لە اسباگی "ئەردەشیر"نو بۆیە پێیان دەڵێن شوانکارە کە ساسان موئبدی عیبادەتگەی ناهید لەشاری "ئیستەخر" کە باپیری بووە، کاتێك هەڵاتوە لە فارس خەریکی ئاژەڵداری بووە.[5]

لەهەر حاڵ دا ئەردەشیر بە پێی نووسینی رەشید یاسەمی، لە ساڵی 212ی زایینی بە دواوە چەند کەس لە مەلیکەکانی پارسی شکاندوەو هاوکات باوکیشی (بابەك) شۆڕشی کە "گووچێرشا"ی بازرەنگی کە خزمی خۆشی بووە کردوەو ئەوی کوشتوەو لە قەڵای سپی کە شوێنی "گوچێرشا" بووە دەستی بە حوکمڕانی کردوە.[6] ئەو قەڵایە هەمان "نسایك"ە کە بەر لە ئیسلام هەبووەو عەرەبەکان پێیان گوتوە قەڵای بیضی = بەیزا".[7]

بەگوێرەی ئەو هەموو سەرچاوە نووسراوانە، ئەردەشیر لە دایكو بابەوە کورد بووەو هەرچەند نووسەری کتێب نەیتوانی نێوی دایکی ئەردەشیر بدۆزێتەوە، بەڵام گومان لەوە دانیە کە ئەو کچی یەکێك لە سەرهۆزەکانی کوردی بازرەنگی فارس بووەو دایکیشی خێزانی "ساسان"ی باپیری ئەو ئەردەشیرە بووە

---

[1] نسا ابن الجوانی لەکتێبی مسعودی کە لە (مروج الذهب)ی وەرگرتوەو سیاحەتنامەی مووریە لە ساڵی 1813 ل 357و بابەتی پرۆفیسۆر مینۆرسکی لە ئەنسکلۆپیدیای ئیسلام، وشەی کورد.

[2] بەرگی حەوتەمی شانامەی فیردەوسی، چیرۆکی ئەردەشیری پاپکان.

[3] کوردو پێوەندیی رەگەزیو مێژوویی ئەو، خواڵیخۆشبوو رەشید یاسەمی، ل 127.

[4] ابن البلخی، بەشی ئەحواڵی شبانکارەو کوردو فارس، ل 146 بەدوا.

[5] کتێبی کوردو پێوەندیی رەگەزیو مێژوویی ئەو، لە رەشید یاسەمیو مروج الذهب و التنبیە والاشراف لە نووسینی مەسعوودی، چاپی ئورووپا، ل 86 بەدوا.

[6] مێژووی ساسانییەکان، نووسینی ئارتۆر کریستن سێن، وەرگێڕانی رەشید یاسەمی، ل 106 بەدوا.

[7] فارسنامەی ناصری، وتاری دووهەم، ل 182و ابن خردادبە ل 46، معجم البلدان لە نووسینی یاقووتی حەمەوی ل 283 بەدوا.

کە"دەنگۆ"یان پێگوتوە. ئەو وشە کورد بوونی ئەو بە تەواوی دەسەلمێنێ، چونکو دەنگ لە کوردی دا مانای ئاوازو سەدای فارسی دەداو لە چەند سەدەی دواییش دا چاپەمەنی زۆر لە لایەن کوردانەوە بەم نێوە بڵاو بوونەوە.

مێژووی تەبەری دەنووسێ: ئەردەوانی پێنجەمیش ئەو بێحورمەتییەی بە ئەردەشیر دەکاو بەو دەڵێ: "ایها الکردی المربی فی خیام الاکراد..."[1] (ئەی ئەو کوڕە کوردەی لە خێوەتی کوردان دا پەروەردە بووی). دوایەش بەهرامی چووبین = دارین کاتێك یاغی بوو، بەرەو ڕووی خوسرەو پەرویز بوو، پێی وت "المربی فی خیام الاکراد".[2] بەپێی نووسینی مێژوو زانان ئەردەشیر عەتفی بۆ کوردان زۆر بووە، بۆ وێنە کاتێك مەداینی کردە شارێکی ئاوەدان، یەکێك لەگەڕەکەکانی ئەوێی نێو نا "کوردئافاز یا کورد ئاوا" هەروەها لە جێگەی مووسڵ (لە شارەکانی ئەوڕۆی کوردستانی عێراق) شارێکی ساز کردو نێوی "بوزئەردەشیر"ی لەسەر دانا.[3-4] بەیهەقی دەنووسێ کوردەکان لە فارس ئەوەندە زۆرن کە ئەوانیشیان بە فارس نێو دەبرد.[5-6]

سەردەمی پاشایەتی شاپووری یەکەم پڕە لە شەڕو شوور لەگەڵ ڕۆمییەکانو لە ڕووداوەکانی گەورەی ئەو سەردەمە بە دیل گرتنی "والریانووس" ئیمپراتووری ڕۆم بە دەستی شاپووری هەوەڵە کە لە 260ی زایینی دا ڕووی داوەو ئەو ئیمپراتوورە بەدبەختە کەبە لاوی بە دیل گیرا تا کاتی پیریو مردن هەر بە دیلی مایەوەو زۆریان ئەشکەنجەو ئازار دا.

لە هەموو ماوەی فەرمانڕەوایی ساسانییەکاندا، قەومەکانی "گیل"و "کورتی"و "کادۆسی"و "کاسی" واتە تیرە جۆراوجۆرەکانی کورد بڕبڕەی

[1]... ئەی بەرەگەز کور کە لە چادری کوردان دا پەروەردە بووی‌و... .
[2]مێژووی تەبەری، چاپی میسر بەرگی 2 ل 138 بەدوا.
[3]جوغرافیای مێژوویی خاکی خەلافەتی ڕۆژهەڵات، نووسینی لسترەنج، وەرگێڕانی محمود عیرفان.
[4]معجم البلدان، بەرگی حەوتەم ل 413، نووسینی یاقووت حەمەوی، یاقووت نێوی موسڵی (نواردشیر) نووسیوە کە هەڵەیە.
[5]مێژووی بەیهەقی ل 28 چاپکراوی مامۆستا بەهمەنیار.
[6]مێژووی سیستان، چاپی تاران، لە ملك الشعرای بەهار ل 9 تا 228.

www.pertwk.com

پشتی هێزی سەربازیی ئێران لە مەیدانی شەڕ لەگەڵ ڕۆمییەکان بوون[1] بەڵام بەین بەین لەبەر بێموبالاتی فەرمانڕەواکان و لەخۆبایی بوونی بێجێیان، هەر ئەو قەومانەو بە تایبەتی مادەکانی دانیشتووی چیا (کوردەکان) بە دژی حکوومەتی ناوەندی شۆڕشیان دەکرد، بە شێوەیەك کە شاپووری هەوەڵ لە سەرەتای پاشایەتی خۆیدا ناچاربوو شەڕیان لەگەڵ بکاو بە زۆری بیان هێنێتە ژێر فەرمانی خۆی.[2] لە سەردەمی ساسانییەکاندا بیانووی گرینگ بۆ شەڕی نێوان ئێرانو رۆم، ئەرمەنستان بوو،[3] چونکو پادشاکانی ساسانی بۆ ئەوەی لە شەڕەکان دا لەگەڵ مادەکانی کێونشین تووشی کێشە نەبنو خۆ بپارێزن (لەو دەم دا بە خەڵك دەگوترا کە لە ناوچەی رۆژئاوای ئازەربایجانی رۆژئاواو باکووری پارێزگاری کوردستان لە ئێران دا دەستی پێدەکردو لە رۆژئاواش ڕا هەتا دەوری ماردینو ئەرزەرۆم دەچوو و لە لای باشوور ڕا تا زێی گەورەی دەگرتەوە) دڵنەوایی لەگەل دەکردنو دەیلاواندنەوە.

لە سەردەمی دەسەڵاتی درێژی شاپووری دووهەم "ذوالاکتاف" کە بە وتەی "کریستین سێن" لە بواری جەلالو جەبەرووتو بە تایبەتی فەزڵو زانیارییەوە لە هەموو بابو باپیرانی لەپێشتر بووە.[4] لەو هەموو شەڕەی کە لەگەڵ ڕۆمییەکان کراوە، بەشی زۆریان لەو خاکە دا رووی داوە، بۆ وێنە دەتوانین ئاماژە بە شەڕی "ئامێد یا ئامیدیا" بکەین کەهەمان دیاربەکری ئێستایە، ئەو شەڕە ئاخریەکەی بە رێککەوتنێك تەواو بوو کە لە مێژوو دا بە ئاشتی سەد ساڵە بەنێوبانگەو ئاکامەکەشی ئەوە بوو کە ناوچەکانی باکووری کوردستانو ناوەندی (نصیبەین، سەنجار، میارقین، ماردینو بەشی ئەرمەنستانی بچووك) بوو بەهی ئێران. شوێنەوارێك لەو سەردەمە لە میاخارقین ـ لە قەڵای "بشاتی کوردان" ـ لە لایەن پرۆفیسۆر "لەهەمان هاوپت" دۆزراوەتەوە کە یەك لە شتەکانی

[1] ئێران لە سەردەمی ساسانییەکاندا، پرۆفیسۆر ئارتور کریستەن سێن، وەرگێر رەشید یاسەمی ل 235 بەدواوەو، هەروەها "ئاگاتیاس" لە "نلدکە" لە مێژووی تەبەری ل 471 بەدوا. مێژوی هەولێر لە نووسینی "مارگوارت"و ئامیانووس، کتێبی 25و 19و 20، بەرگەکانی 1و2و 6 لە جێگەی جۆراوجۆر.

[2] ئێران لە سەردەمی ساسانییەکاندا 25 بەدواوەو هەروەها مێژووی ئازەربایجان نووسراوی "مارکوارت".

[3] فقەاللغەی ئێرانی، نووسینی یوستی، بەرگی 2 لە 524 بەداوە.

[4] هەمان سەرچاوە، ل 262 بەدواوە.

کەتیبەیەکە لەسەر تەختە بەردێك نووسراوە.[2-1] سەرنج ڕاکێش ئەوەیە کە لە هێندێك کتێبی لێکۆڵەرەوان دا بە پێچەوانەی ئەوەی زۆر بە روونی "قەڵای بەشارەتی کوردان" نووسراوە، ئەوان بەنێوی ئەرمەنستانیان لە قەڵەم داوە.[3]

"ئامیانۆس مارسلینۆس" کە ئەفسەرێکی بەڕەگەز یۆنانی بووەو خۆی لەم شەڕەدا بەشدار بووە دەنووسێ: "لە (کوردوئێن Kurduen) کە لەوڵاتی ئەرمەنستانە، ئێرانییەك بەنێوی "Joinien ژوئێنیەن" لەوێ حکوومەتی دەکرد. لەمن و یەکێك لە یووزاباشی‌یەکانی ڕۆمی کە بۆ مەئمووریەتێك چووبووینە لای پێشوازی کردو لە بەڕێوە بردنی کارەکەمان دا کە وەرگرتنی خەبەر لە جمو جۆڵی سپای ئێران بوو زۆری هاوکاری کردین. پیاوێکی شارەزای لەگەڵ خستین تا ئێمە بگەیەنێتە ئەو شوێنەی ئێرانییەکانی لێ بوون. ڕۆژی سێهەم نیزیك تاوهەڵاتن گەیشتینە شوێنێك کە هەموو سوپای ئێرانییەکانی لێوە دیار بوو... پادشای ئێران جلو بەرگێکی ڕازاوەی لەبەر دابوو و لەپێش هەموویانەوە بە سواری ئەسپ دەڕۆیشتو "گومباتس Geunbates" پادشای تازەی "خیونییەکان" کە پیاوێکی کزەڵە بەڵام زۆر بەهۆش و وریا بوو و لە چەند کارو شەڕ دا باشی بە دەستەوە هاتبوو و چەند سەرکەوتنی وەدەست هێنابوو لەلای چەپی ئەو دەڕۆیشتو لە دەستە ڕاستیشی پادشای ئابانی دەڕۆیشت. بە پەلەو بەتوندی گەڕاینەوەو ئەو زانیارییانەی خۆمانمان بە فەرماندەی سوپاکانی ڕۆم ڕاگەیاند. ڕۆمییەکان زۆر بەپەلە بەرەو "سامۆزات Samosate"ی پایتەختی "کماژن" وەڕێ کەوتن تا لە شەت بپەڕنەوە، بەڵام لە ترسان لەوە ئاگادار نەبوون کە دوو کەس لە سەردارەکانی ئێرانی بە نێوەکانی "نۆهەم شاپوور و نخوزار Nakhouadhar" لەو هەلەی بۆیان ڕەخسابوو کەڵکیان وەرگرتوەو بەهەزار سەربازەوە هاتوونە نیزیك "ئامیدا یا ئامید"و لەوێ خۆیان مەڵاس داوەو ... کاتێك من (ئامیانووس) زۆر بە پەلە خۆم گەیاندە شاری "ئامیدا" دەنگی هاتو هاوارو پاڕانەوەی سەربازەکانی ڕۆمیم بە گوێ گەیشت6 ئەوە کاتێك بوو کە پادشای ئێران داوای لەخەڵکی شاری "ئامێدا" دەکرد کە بۆ پێش گرتن لە

---

[1] ئەرمەنستان لەهمان هاوپت، بەرگی یەکەم، فەسڵی 13و لاپەڕەکانی 20 تا 419.

[2] لە مارکوارت untersuchungen 3 Geschichte irans بەرگی هەوەڵ ل 44 بەدوا.

[3] ئێران لەسەردەمی ساسانییەکاندا، نووسینی کریستەن سێن ل 266.

www.pertwk.com

خوێنڕێژی خۆ بە دەستەوە بدەن و تەسلیم بن. لەپڕ کوڕی پادشای "خیونی" کوژراو لەسەر ئەوە قەرار درا شارەکەی بکەن بە خۆڵەمێش و... هەم ئەوانەی چەکدار بوون و هەم ئەوانەی بێچەك بوون بە ژن و پیاوەوە بێ جیاوازی وەك حەیوانات بە کۆمەڵ کوژران."[1]

لەو نووسراوەدا دوو بابەت جێگەی سەرنج و باسن: یەکیان نێوی "کوردوئێن یا کوردستان" و هەبوونی لەو سەردەمەداو واش نیشان دەدا کوردستان سەربەخۆ بووە... و بە تایبەتی بۆ ئەو کەسانەی کە تا سەردەمی سوڵتان سەنجەری سەلجووقی دیان بە خاکێك بەنێوی کوردستان داناهێنن و ئینکاری بوونی کورد لە دنیای کۆن دا دەکەن و حاشا لەو هەموو بەڵگەو شاهیدە دەکەن. دووهەم ئەوەمان بۆ روون دەبێتەوە کە کوردستان چۆن هەموو کات ناوەندی شەڕو کێشە بووەو چ کوێرەوەرییەکی کێشاوە، بەڵام دەستی لە شوێنە ستراتیژیك و عاستەمە جوغرافیاییەکە نەکێشاوەتەوەو جێی نەهێشتوە.

نیزیك بە تەواوی شوێنەواری شایەکانی ساسانی لە کوردستان و بە تایبەتی لە کوردستانی ئێران، دیارە لە کوردستانی تورکیەو عێراق و لە جزیرەش (سووریە) هێندێك بابەت هەن، بەڵام مەڵبەندی کرماشان ناوەندی ئەو شتانەیەو تاق بوستان خاوەنی زۆرترین بەشی شوێنەواری ساسانییەکانە.[2] سەردەمی پاشایەتی نەوشیروان، سەردەمی ئارامی ئاسایش و خۆشی کوردستانە، ئەگەر چاو لەشەڕی ژەنگار (سەنجار) بپۆشین و لە کاولکردنی ئەوێ چاو بنووقێنین، باقی ساڵەکانی حکوومەتی نەوشیروان ئەو خاکە لەشەڕو وێرانکاری، توندو تیژی و کوشتاری دڕندانە دوور بووەو ئەو دۆخە تا نێوەڕاستەکانی پاشایەتی خوسرەو پەرویز درێژەی هەبووە. لەو سەردەمە دابوو کە "هراکلیوس" ئیمپراتووری رۆم لەگەڵ ئێران دەستی بە شەڕ کردو. ئەگەر هێندێك رووداو بە پێچەوانەی داخوازی ئەو نەهاتبانە گۆڕێ، لەوانەبوو ئەو ئیمپراتوورەیش بۆ

---

[1] کتێبی 18، بەرگەی 8 ل 271 بەدوا.

[2] بۆ زانیاریی زیاتر لەم بارەوە لە کتێبەکانی ئێران لەسەردەمی ساسانییەکاندا ، نووسینی پرۆفیسۆر ئارتۆر کریستەن سێن، وەرگێڕدراوی مامۆستا رەشید یاسەمی لە دیۆلافوا بەرگی 5 ل 95بەدواو هەروەها لە "مەئموورییەتی زانستی لە ئێران دا" لە نووسینی ژاك دومۆرگانی فەڕانسەوی، بەرگی چوارەم ل 302 بەدواو لە دەروازەی ئاسیا نووسینی هێرتسفێلد، ل 57بەدوا بڕوانن.

ئێران ببێتە ئەسکەندرێکی ترو جێگەی داخو کەسەرێکی دیکە لە مێژووی ئێران زیاد ببوایە.[1]

هەرچۆنێك بێ وەك ئاماژەمان پێکرد، دەتوانین سەردەمی ساسانییەکان بە سەردەمی دەسەڵاتی کوردانیش نێو ببەینو بەوتەی "تەبەری" دەبێ زنجیرەی ساسانییەکان بە زنجیرەی شاهەنشایی کورد نێو بەرین. هەروەك گوترا دامەزرێنەری ئەو خانەدانەو زنجیرە پاشایەتییەکەیان کورد بوونو سەردارانی گەورەی وەك "ویستاهم Vistahm" کە خاڵی خوسرەو پەرویزیش بووە، کورد بووەو هەر ئەو سەردارە بە خاتری براکەی "وەندۆئی Vindóê" کە خاڵی خوسرەو پەرویزیش بووە، لەگەڵ هورمزی دووهەم ناکۆکی لێ پەیدا بوو، ئەوی کوێر کردو لە پاشایەتی خستو بوو بەهۆی گەیشتنی خوسرەو پەرویز بە دەسەلاٌت کە تا ئەودەم لە مادی بچووك (ئازەربایجان) دا حکوومەتی دەکرد. ئەو بوو بە پادشایەك کە لەبۆ جەلالو شکۆو جوان پەرستیو ماڵ کۆکردنەوە وێنەی نەبوو و بۆتە سەرچاوەی زۆر لەو چیرۆکانەی کە لەمێژووی ئەدەبیاتی عامیانەی ئێرانییەکاندا هەیەو خوێندنەوەیان حاڵو هەوای تایبەتیی گەرەکە.[2]

پادشاکانی ساسانی دوای نەوشیروان، لەبەر ئەوەی لە کوردستان، بەتایبەتی لەنێوان تیسفوونو حەلوان هەستیان بە ئەمنو ئاسایشی زیاتر دەکردو لەبەر هێندێك مەسڵەحەت پارێزیتریش زیاتر لەو نێوە دادەنیشتنو هەر بەم هۆیەش کۆشكو تەلاری زۆریان لەو ناوە ساز کردووە، چونکو کەرەستەکەیان زیاتر لە دار بووە، ئەمرۆ شوێنەوارێکیان لێنەماوە، لەوانەی کە ماون دەتوانین ئاماژە بە قەڵای "دەستگرد یا دەستگردی خوسرەو"بکەین کە عەرەبەکان پێیان گوتوە "الدسکرة الملك" ئەو قەڵایە لە قەراغ شارێی سەربازیی نێوان بەغداو

[1] خوێندنەوەی کتێبەکانی هەیئەتی زانستی ژاك دومێرگان بەرگی چوارەم ل 341 بەدوا، زارەو نەخشە بەرجەستەکان لە هێرتسفێلد ل 237 بە دوا، مێژووی باستان، ل 88 بەدوا لە نووسینی ئەردمان بەنێوی ئاتەشگا ل 50، مێژووی سەنعەتەکانی پوپ (رویتر) بەرگی هەوەڵ لاپەڕی 552و سەفەری دێرین ناسی هێرتسفێلد لە لاپەڕی 89 بەدوا، بۆ زانیاریی زیاتر لەسەر شتە وردەکان ئەوکات بەکەڵکن.

[2] لەسەر ئەو پادشایەو چیرۆکەکانی کە لەسەریان گوتوە لە کتێبەکانی مێژووی تەبەری، لاپەڕەکانی 9 تا 1008 ونلدکە و بەیهەقیو کتێبی شەڕەکانی مۆریکیوسو ئێرانییەکان.

The persian war of the Emperor و هێرتسفێلدو مەئمووریەتی عیلمی مێرگان لە ئێرانو بەشی دووهەم نووسینی Maurice Higgins ئەردەمان کتێبی ئاتەشگاو هەروەها سەنعەتەکانی پوپ (رویتر) بڕوانن.

www.pertwk.com

هەمەدان و لە نیزیك 107 کیلۆمیتری باکووری رۆژهەڵاتی پایتەخت هەڵکەوتبوو.[1]

هیرتسفیلد دەڵێ: ئەورۆ جگە لە دیوارێکی 500 میتر، 12 بورجی ساغ و چوار بورجی وێران لەو ناوچە کە بە "زیندان" ناوبانگی دەرکردوە هیچ شتێك نەماوە.[2] بە باوەڕی ئەو لێکۆڵەرەوە، حەساری دەستگرد قایمترین حەساری خشتییە کە لەقەدیمەوە لە ئاسیای رۆژئاوا دا ماوەتەوە. کۆشکەکانی دەستگرد شکۆیەکی زۆریان هەبووە و هەربۆیەش خوسرەو پەرویز نوێنەرانی دەوڵەتەکانی دیکەی لەو کۆشکە دا چاوپێکەوت.[3]

لە رێگەی خانەقین ـ حەلوانی ئەورۆ دا وێرانەکانی "کۆشکی شیرین" لە شارێك هەر بەم نێوە هەیە کە دەڵێن ئەو قەسرەی بۆ خۆشەویستەکەی "شیرین" دروست کردوە.

کۆشکی شیرن قەڵایەکی چوارگۆشەیە کە بە قەڵای خوسرەویش بەنێوبانگە. "کریستەن سێن" لەو بابەتەوە دەنووسێ: ئەو قەڵایە چەند بورجی هەیە کە خەندەقێکی بەدەور دا لێدراوە، لەسەر خەندەقەکە پردێك بە تاق لێدراوە، کۆشکێکی زۆر جوان و رازاوە کە ئیمڕۆ پێی دەڵێن "حاجی قەلعەسی" و هەروەها خانووبەرەیەکی گەورە بەنێوی "چوارقاپۆ" واتە چوار دەرگای لێیە کە لەوانەیە ئاتەشگا بووبێ، ئەوەش لە ریزی شوێنەوارەکانی کۆشکی شیرینن.[4]

فەرهەنگ و شارستانیەتی ساسانییەکان و کاریگەریی لە کوردستاندا

یەکێك لە زەقترین دیاردەکانی زنجیرەی ساسانییەکان کە هەر لە سەرەتای حکوومەتەکەیاندا دەرکەوت بە ناوەندی کردنی حکوومەت بوو، شتێکی کە لە سەردەمی 476ساڵەی حکوومەتی ئەشکانییەکاندا بەهۆی نیزامی تایفەگەری، پێوەندیی نێوان ساتراپەکان (ئوستانەکان و مەڵبەندەکان) بە تەواوی لەبەریەك بڵاو ببوو و حکوومەتی ناوەندیی یەکجار لاواز کردبوو. دیارە نابێ وا بیربکەینەوە کە وەدەستهێنانی ئەو بەناوەندی کردنە هەروا بە سووك و هاسانی

---

[1] هێرستفێلد، سەفەرنامەی دێرینەناسی، بەرگی 2، ل 76بەدوا.

[2] هێرتسفێلد، نەقشە بەرجەستەکان ل 237و سەفەرنامەی دێرینەناسی ل 89 بەدوا.

[3] ئێران لەسەردەمی ساسانییەکاندا، ئارتور کریستەن سێن ل 485.

[4] هەمان سەرچاوە ل 7 تا 476.

جێبەجێ بووە. چیها شەڕو لێکدانو تێکهەڵچوون لە لایەن ئەردەشیرەوە لەگەڵ تایفەگەریو عەشیرەتبازی کراوە کە زۆربەشیان بە دەستی ئەندامانی بنەماڵەی شایەکانی ئەشکانی هەلایساون، چیها شۆڕشی چاوەڕوان نەکراو لێرەو لەوێ سەریان هەڵدەدا. ئێستا ئەردەشیر لە شەڕێك تەواو نەدەبوو شەڕێکی دیکە هەڵدایسا. تەنانەت زۆرجار ئەو بەربەرەکانیانە دەبوونە هۆی پاشەکشەی ئەوو دەیگەیاندە رادەی بێهیواو هومێدی. هەروەك لە ئەرمەنستان لەگەڵ "تیردادی دووهەم"ی ئەشکانی کە یەکیەتییەکی لەگەڵ تیرەکانی قەوقاز، ئالانەکانو هێندێك لە حوکمدارانی ولات پێکی هێنابوو، وەزعێکی وەهای بۆ هاتە پێش" تیرداد بە کەڵك وەرگرتن لە "ئارتاباز"ی کوڕی ئەردەوانی پێنجەم دوایین پادشای ئەشکانی کە داوای تاجو تەختی دەکردو لەگەڵ ئەم یەکیەتییە کەوتبوو و لە ئازەربایجان حکوومەتی دەکرد، توانی دووجار ئەردەشیری پاپکان بشکێنێ[1] و بوو بەهۆی ئەوە کە ئەردەشیر نەتوانێ تا ساڵی 230ی زایینی دەسەلات بەسەر ئەو هەرێمە دا پەیدا بکا.[2-3-4]

هەرچۆنێك بووە، بە وتەی "پیکۆلۆسکایا"[5]: "ئەردەشیر توانی بە یارمەتیو هاوکاری چینو توێژی رووحانیو مەزنەکانو فەرماندە سەربازییەکان کە پشتیوانی راستەقینەی بوون، یەکپارچەییو تواناو هێزی پێویستو حکوومەتی ناوەندی وەدی بێنێ...، هەرچەند دەبێ وردە شایەکانی ئەشکانی لەو تاقمەی باسمان کردن هەلاوێرین. چونکو گەلالەی لەناوبردنی شا بچووکەکان تەنانەت دوای ئەردەشیریش بەهۆی شاپووری کوڕی هەر درێژەی هەبوو و لە سەرەتای دەسەلاتی خۆیەوە سیاسەتی دواکەوتنو تەنبێ کردنو ئەدەب کردنی گرتە پێش. هەروەك لە ساڵی یەکەمی دەسەلاتی خۆیشیدا، هێرشی کردە سەر کوردەکانو هاوڕێ مادەکانیانو شکاندنی.[6]

---

[1] مێژووی ئێرانییەکانو عەرەبەکان لەسەردەمی ساسانییەکاندا، "نوالد" ل 47 بەدوا.

[2] مێژووی ئەرمەنستان، دامەزراوەی خورناسی، لاپەڕەکانی 74 تا 172.

[3] کورتە کارنامەی ئەردەشیری پاپەکان، نووسینی سید احمد کەسرەوی ل 61.

[4] سازکردنی ئەرك (بورجی) شاری تەورێز لە لایەن بەشێك لەمێژوونووسانی وەك "واردان" بەکاری (تیردادی دووهەم) دەزاننو سەرنج ڕاکێش ئەوەیە کە لەو کتێبانەدا ئەو شوێنەیان بە لەفزی کوردی "Tav-Rez = تەورێز" نووسیوەو بۆیە ئێمە دەڵێین کە سازکردنی ئەو شارە لە لایەن کێوە بووەو بە تایبەتی لە کتێبێك دا کە لەم بابەتەوە نووسراوە ئەوەندەی پێویستە لەسەری نووسراوە.

[5] شارەکانی ئێران لە ڕۆژگاری پارتیو ساسانییەکان، "ن پیکولوسکایا" وەرگێڕانی عنایت الله ڕەزا ل 217.

[6] ئێران لە سەردەمی ساسانییەکاندا ل 245.

www.pertwk.com

به‌هه‌ر شێوه‌یه‌ك بووه‌، هۆكاره‌ له‌باره‌كانی پێك هاتنی ده‌وڵه‌تێكی ناوه‌ندی به‌هێز، له‌مه‌زنه‌ پیاوان‌و چینه‌كانی خواره‌وه‌ی كۆمه‌ڵگا به‌ وته‌ی "لوكونین" شارستانییه‌كانی كه‌ پێویستیان به‌ ئابوورییه‌كی رێك‌و پێك هه‌بوو[1] ده‌ستیان دا ده‌ستی یه‌ك‌و بوونه‌ ئامرازی به‌ ده‌سته‌وه‌ گرتنی ده‌سه‌ڵاتی شایه‌كانی ساسانی‌و پێك هاتنی هێزێكی به‌توانای ناوه‌ندی. ده‌زگای ئیداری رێك‌وپێك‌و بێ‌وێنه‌ تا ئه‌وكات، سپای به‌ تواناو به‌ تایبه‌تی راگه‌یاندنی ئایین‌و بیری زه‌رده‌شت وه‌ك دینی ره‌سمی وڵات، درێژه‌ی ئه‌و ده‌سه‌ڵاته‌و حكوومه‌تی به‌هێزی ناوه‌ندی بوون، ئه‌گه‌رچی به‌ وته‌ی "ره‌ئیس نیا" قبووڵ كردنی دینی زه‌رده‌شت به‌ ره‌سمی بوو به‌هۆی پان‌و به‌رینی ده‌زگای رووحانیه‌ت‌و ده‌سه‌ڵات په‌یدا كردن له‌ به‌رانبه‌ر هێزی پاشایه‌تیداو به‌ربه‌ره‌كانیی نهێنی‌و ئاشكرای ئه‌و دووانه‌ له‌ هه‌موو سه‌رده‌می ساسانییه‌كاندا.[2] خاڵی جێگه‌ی سه‌رنج ئه‌وه‌یه‌و پێویسته‌ بیزانین كه‌ جاری وا هه‌بووه‌ ده‌سه‌ڵاتی رووحانیه‌ت ئه‌وه‌نده‌ زۆر بووه‌ كه‌ پادشا نه‌یتوانیوه‌ جێگر بۆخۆی دیاری بكا، هه‌روه‌ك له‌نێوان پاشایه‌تی شاپووری هه‌وه‌ڵ‌و شاپووری دووهه‌م دا هه‌شت كه‌س بوونه‌ته‌ شاو ئه‌و دۆخه‌ حاڵه‌تی ته‌قینه‌وه‌ی لێ په‌یدا بوو. كاتێك ئازه‌ر نه‌رسی له‌ ساڵی 310ی زایینی چووه‌ سه‌رته‌ختی شایه‌تی، له‌به‌رئه‌وه‌ی بایه‌خی پێویستی به‌ رووحانیه‌ت نه‌ده‌دا، نه‌یتوانی درێژه‌ به‌ پاشایه‌تی خۆی بدا. برایه‌كیان كوێر كردو برای دیكه‌شی گیراو له‌ به‌ندیخانه‌ كرا. بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌رخه‌یان بن‌و نیگه‌رانیان نه‌مێنێ، شاپووری دووهه‌میان كه‌ له‌ زگی دایكی دابوو، هێشتا نه‌هاتبوه‌ سه‌ر دنیا بۆ پادشایه‌تی دیاری كرد.[3] له‌ هه‌موو ئه‌و ماوه‌دا تا شاپووری دووهه‌م گه‌یشته‌ ته‌مه‌نی 20 ساڵی ده‌سه‌ڵات به‌ ده‌ست موغه‌كان‌و ده‌وڵه‌مه‌نده‌كانی سه‌ر به‌ئه‌وان بوو. دوای مردنی شاپووری دووهه‌میش ئه‌و وه‌زعه‌ توندتر بوو. هه‌روه‌ك نووسراوه‌ شاپووری سێهه‌م‌و به‌هرامی چواره‌م‌و یه‌زدگوردی هه‌وه‌ڵیش له‌لایه‌ن ئه‌وانه‌وه‌ لێ خران‌و ئه‌م بارودۆخه‌ تا هاتنه‌ سه‌ركاری نه‌وشیروان درێژه‌ی هه‌بوو.

ده‌ركه‌وتنی موزده‌ك رووداوێك بوو كه‌ به‌ فریای نه‌وشیروان گه‌یشت. چینه‌كانی كۆمه‌ڵ به‌ راپه‌ڕینێكی گه‌وره‌ ده‌سه‌ڵاتی رووحانیه‌ت‌و نه‌جیبزاده‌كانی

---

[1] شارستانیه‌تی ئێرانی له‌سه‌رده‌می ساسانییه‌كاندا، نووسینی ولادیمیر گریگورویچ لۆكۆنین وه‌رگێڕانی دوكتور عنایت الله‌ ره‌زا ل 58.

[2] ئازه‌ربایجان له‌ گه‌شتی مێژووی ئێران دا ل 447.

[3] ئێران له‌سه‌رده‌می ساسانییه‌كاندا، ئارتور كریسته‌ن سێن ل 259.

تێك رووخاندو مەیدانی دا بە نەوشیروان تا لەم رووداوە کەڵك وەرگرێو دەسەلآتی موغەکانو دەوڵەمەندەکانی لایەنگریان کەم کاتەوە. هەرچەند بە قەرەبوو کردنەوەی زیانێك کە لەم پێوەندییە دا بەرنەجیبزادەکان کەوتبوو ژیانێکی نوێی بۆ ئەوان پێك هێنا،[1] بەلآم نە بە شێوەی پێشوو بە دەسەلآتی رابردۆوە. کاتێك نەوشیروان کۆچی دوایی کردو هورموزی چوارەم لەجێی دانیشت، ئەو دەوڵەمەندانەی کە خەریك بوون دەست لەکارو باری وەردەن زۆر بەتوندی سەرکوتکردن، هەر ئەو کارە بوو بەهۆی ئەوەی وەك دەڵێن: [... دنیا پڕبوو لە دادپەروەریو... لە خاکی عەجەم دا هیچ کات پادشایەکی وەك هورموز دادپەروەرو بە ئینساف نەبووە...و هەر لەبەر ئەوە بوو کە هەژاران دۆستی بوونو گەورەکانیش دوژمنایەتییان دەکرد.][2]

هەرچەند سیاسەتبازی شاهانی ساسانی ئەمڕۆ تا رادەیەك سادە دێتە بەرچاو، بەلآم بە لەبەرچاو گرتنی سەردەمەکە کردەوەی هێندێك لەوان زۆر سەرنج راکێشە" هەر ئەم هورموزی چوارەمە کاتێك لە رێوڕەسمی تاج لەسەرتاندا دا قسە بۆ خەڵك دەکا، دەڵێ: "هیچ کات نابێ مرۆیەکی بەهێزی لە ئێوە، بێهێزێك قووت داو نابێ کابرای بێتواناو هەژاریش فرتو فێڵ لە بەهێزێك بکاو هیچ زۆردارێك نابێ خۆی لە هەژارێك بەرزترو زیاتر بزانێ کە ئەوە دەبێتە هۆی بێحورمەتی بە ئێمەو مەقامی شا، با هیچ ژێردەستێك بیر لەوە نەکاتەوە ببێتە باڵادەست، ئەوەش دەبێتە هۆی نەمانی نەزمو نەگەیشتن بە ئاواتە راستو دروستەکان..."[3] ئەو وتانە نیشاندەری راستییەکن کە بە پێچەوانەی ئەوەی عەوامو ساویلکە بیر دەکەنەوە، ئەو یاوەرو پارێزگاری چینە لاوازەکانی کۆمەڵگا نەبووەو بە وتەی "کۆلسنیکۆف": نیگەرانی ئەو دۆخە بووە کە بۆی هاتبوە گۆڕێ... ئەو خەریکە لەنێوان دوو جەمسەری دژ بە یەکتر لەکۆمەڵگادا ئاشتیو رێك کەوتن پێك بێنێ. ئەو باڵادەستەکان لە بێعەداڵەتی لەگەڵ ژێر دەستانی خۆیان دەپرینگێنێتەوە چونکو ئەو غەدر کردنە دەبێتە هۆی لاواز بوونی دەوڵەت... ئەو پیاوە زاناو فێڵەزانە وەك سیاسەتوانێکی لێوەشاوە تووڕەیی

[1] مێژووی گەلی ئێران نووسینی دوکتور عبدالحسین زەرین کوب بەرگی 1 ل 506.
[2] وەرگێڕدراوی مێژووی تەبەری لە لایەن محمد جواد مشکور لاپەڕەکانی 77 تا 176.
[3] ئەخبار الطوال، ابوحنیفەی احمد بن داود دینوەری، وەرگێڕدراوی دوکتور محمود مهدوی دامغانی ل 104.

www.pertwk.com

چینەکانی خوارێ کە پێڕەوی موزدەك بوون رووبەڕووی ئەو گەورانە دەکا کە خۆشی نەدەویستن‌و لەم رێگەوە روخساری دۆستانەی لەنێو خەڵك وەدەست هێنا...)[1] دیسانیش بەقەولی "کولسنیکۆف" ئەو پیاوە وریاو مەکربازە زۆر بە ڕاشکاوی بە خەڵك دەڵێ فکر لە چوونەسەری پلەو پایەتان مەکەنەوە، ئەو پلەو پایانە هی گەورە پیاوانێکن کە سەر بە کاربەدەستان بارەگای شان: (هیچ ژێردەستێك ئاوات بەوە نەخوازێ کە سەرکەوێ! بۆچ؟ چونکو دەبێتە هۆی تێکچوونی نەزم‌و نەگەیشتن بە ئاواتە دڵخوازو راستەکانیان).

بێگومان خوێندنەوەی ئەو وشانە خوێنەر بێزار دەکا، بەڵام ئەوە خەڵکی ساویلکەن کە وەك هەموو کات بێ لێ وردبوونەوەو بیرکردنەوە لەم وتارە زیانبارانە هەر لەبەر ئەوەی لە زمان گەورانەوە گوتراوە وەریدەگرن‌و "... بەهەر حاڵ ئەو سیاسەتە شاهانە گەرچی بۆ هێندێکیان پڕخێرو بێرو بۆ هێندێکی‌تر خراپ‌و بێفەڕ بووە، بەڵام لە بنەمای حکوومەتی ساسانی‌و ئەرکانی دەوڵەتەکەیان دا زەمینەی بۆ هێندێك ئاڵوگۆڕ ئامادە دەکرد کە کاریگەری لەسەر درێژەدان بە دەسەڵاتەکەی هەبوو.

بەهەرحاڵ سەرەڕۆیی‌و یەك لایەنە روانینی پادشاکان هەموو کات دەبووە هۆی هێندێك رووداو کە سەرچاوەیان لە دژکردەوەی دەست‌و پێوەندی خۆیان بوو کە بە جێبەجێ بوونی بۆچوونەکانی شا زیانیان پێدەگەیشت، وێڕای ئەوەی لەم هەنگاوانە دا کەسانێك سوودیان دەبرد، هێندێك سەردەکەوتن‌و هێندێکی‌تر شکستیان دەخوارد هەروەك هورموزی چوارەمیش کەوتە بەر پیلان‌و فرت‌و فێڵی دژەکانی دەوروبەری خۆی. کاتێك بەهرامی داریین لە بەرانبەر روومیەکاندا شکا کەوتە بەر سووکایەتی پێکردنی شا، گوڵمەزەکە خۆش بوو، هەموو گەورەکان کۆبوونەوەو... روویان لەکۆشکی شا کردو لە سەرتەخت هێنایانە خوارو هەر دووچاویان دەرهێنا، ناردیان بە دوای خوسرەو پەرویز دا کە لە ئازەربایجان[2] بوو، بانگیان کردەوەو کردیانە شای ئێران...".[3]

---

[1]ئێران لە دەستپێکی هێرشی عەرەبەکان "ئا.ای.کۆلسینکۆف" وەرگێردراوی م.یحیائی لاپەڕەکانی 110 تا 112.

[2]چونکو خوسرەو پەرویز بەدوای پیلانی گەورەکان بە رێبەرایەتیی بەهرامی داریین‌و سکە لێدان بەنێوی ئەو بە ئاگابوونی هورموزو لەم رووداوە لە ترسی سەزادان چووبوو بۆ ئازەربایجان کە ناوەندی دەسەڵاتی موغەکان‌و شوێنی ئاتەشگای ئازەرگوشاسب بوو و لەوێ خەریکی پەیدا کردنی هاودەست‌و هێز بوو.

[3]مێژووی بەلعەمی، ساغکردنەوەی ملك الشعرای بەهار ل 1081.

با ئەوەشی لێ زیاد کەین کە زۆربەی موئبدانو گەورەکان لەگەڵ پاشایەتی بەهرامی داریین دژ بوون، هەر بەم هیوایەش دەسەلاٌتیان بە خوسرەو پەرویزی لاو و کەم تەمەن ئەسپاردو پشتیان گرت پێیان وابوو دەتوانن بە مەیلی خۆیان هەڵیسووڕێنن. هەربۆیەش لەسەر پێشنیاری ئەوان بە تایبەت موئبیدەکان [سنووردارانی ئازەربایجان، کە ناوەندی دەسەلاٌتی موغەکانو موئبیدەکان بوو لەگەڵ هێندێك لەفەرماندەی سوپاکانو سنووروانانی دیکە بە تایبەتی "سورا ئەسپە" سنووردارانی کوردۆین[1] بۆ پاراستنی گیانی خوسرەو پەرویز تەرخان کران کە ناوبراو زۆریشی لەم پێناوەدا هەوڵداو ...][3,2] و هەموویان پشتیوانی خۆیان لەخوسرەو پەرویز دەربڕیو بەڵێنیان پێدا، هەروەك فیردەوسی لە شانامەدا ئاماژەی پێدەکاو دەڵێ:

بدیشان چنین گفت خسرو کە من	پراز بیم از شاه از انجمن
خوسرەو پەرویز پێی گوتن	من زۆر لە شاو گەورە سەردارەکان دەترسم
اگر پیش آذر گشسب این سران	بیایندو سوگندهای گران
ئەگەر بێتوو ئەم سەردارانە	لە بەرانبەر ئازەر گوشەسب دا سوێندم
خورندو مرا یکسر ایمن کنند	کە پیمان من زین سپس نشکنند
بۆبخۆنو بە تەواوی دڵنیام کەن	کە لەمە بەدوا پەیمان شکێنیم لەگەڵ ناکەن
بباشیم بدین مرز با ایمنی	نترسم ز تیمار اهریمنی
لەم خاکەدا هەست بە ئەمینی بکەم	لە چارەسەری ئەهریمەنیش ناترسێم
بخوردند سوگندهائی کە خواست	کە مهر تو با دیده داریم راست[4]
ئەوانیش سوێندی دڵخوازیان بۆ خوارد	بەڵێنیان دا کە بە گیانو دڵ لەگەڵی بن

"نولدکە" لەسەر ئەو باوەڕەیە[5] کە خوسرەو هەموو کات پێوەندی بە پیلانگێڕان لە پایتەخت هەبووە. بە دوای ئەوەدا کە لە ئاکامی کارەکانیان

---

[1] ئێران لەسەردەمی ساسانییەکاندا، بە گێرانەوە لە ثعالبی و تەبەری لە "نولدکە"، ل 391 بەدوا.

[2] ئێران لە سەرەتای شۆڕشی تازییەکان "ئا.ای.کولسینکۆف" وەرگێرانی یەحیایی.

[3] مێژووی ئێرانییەکانو عەرەبەکان لە سەردەمی ساسانییەکاندا لە "تێئۆدرۆر نۆلدکە" وەرگێڕانی عەباس زەریاب خۆیی، وەرگیراو لە مێژووی تەبەری.

[4] شانامەی فیردەوسی، ژول مول، بەرگی شەشەم ل 420 کە لە کتێبی ئازەربایجان لە گەشتی مێژووی ئێران وەریگرتوە. ل 454و... .

[5] مێژووی ئێرانیەکانو عەرەبەکان لەسەردەمی ساسانییەکاندا، نووسینی "نۆلدکە" ل 348 بەدوا، وەرگێڕانی دوکتور عباس زریاب خۆیی.

www.pertwk.com

ئاگادار بۆوه‌ كه‌ ره‌ئیس نیا به‌ دروستی نێوی كوودتای له‌سه‌ر داناوه‌،[1] به‌ هاندانی "به‌ندووی" به‌ په‌له‌ خۆی گه‌یاندۆته‌ تیسفوون‌و ده‌ستی خۆی پێش ده‌ستی بارامی دارپین خستوه‌، به‌ڵام به‌هرام كه‌هه‌وایه‌كی دیی له‌كه‌لله‌ دابووه‌ به‌له‌شكره‌وه‌ چۆته‌ پایته‌خت‌و خوسره‌و په‌رویز كه‌ نه‌یتوانیوه‌ له‌ به‌رامبه‌ری دا خۆڕاگریێ رایكردوه‌و ئه‌وجار بۆ ئه‌وه‌ی پارێزراو بێ رووی له‌كوردستان كردوه‌و له‌ مووسڵێ له‌ لایه‌ن سنووردارى كوردستانه‌وه‌ پێشوازى لێ كراوه‌. به‌ڵام چونكو له‌ سه‌ركه‌وتنی خۆی دڵنیا نه‌بووه‌ له‌ "ماوریكپووس، مووریق یا مویسیوس"ی ئیمپراتووری رۆمی رۆژهه‌ڵات (بیزانس) داوای یارمه‌تی كردوه‌ كه‌ چل هه‌زار سه‌ربازی بۆ ناردوه‌ تا هاریكاری بكه‌ن. خوسره‌ویش له‌ به‌رانبه‌ر دا ئیمتیازێكی به‌ربڵاوی دا به‌ رۆم كه‌ ده‌توانن ئاماژه‌ به‌ به‌خشینی ته‌واوی ئه‌رمه‌نستان‌و به‌شێك له‌ گورجستان‌و به‌شێكی گرینگ له‌ بین النهرینی باكوور (كوردستان) بكه‌ین.

خوسره‌و په‌رویز دوای ئه‌و كارانه‌ له‌گه‌ڵ له‌شكری رۆمیان‌و كه‌سانێك كه‌ لێكدا لێكدا له‌ لایه‌ن لایه‌نگرانیه‌وه‌ ده‌چوونه‌ پاڵ ئه‌و، له‌ رێگه‌ی ئه‌رمه‌نستانه‌وه‌ هاته‌ ((ئازه‌ربایجان)) به‌هرامی دارینیش به‌رله‌وه‌ خوسره‌و په‌رویز بگاته‌ ئازه‌ربایجان له‌ده‌ڤه‌ری "كاردۆشی رۆژهه‌ڵات یا كوردستانی رۆژهه‌ڵات" كه‌ ده‌كه‌وێته‌ كێوه‌كانی ده‌وری بانه‌ی ئیمڕۆ پێشی پێگرت‌و دوای شه‌ڕو كێشه‌یه‌كی كه‌ له‌نێوانیان دا قه‌وما، له‌ نیزیك "گنزك"و له‌ ده‌شتێكی بچووك به‌ نێوی "دێناو Denaw" كه‌ له‌ مێژووی ته‌به‌ری دا "ده‌نه‌ق" نووسراوه‌[2]و فیردەوسی به‌ "دبۆك"ی ناو ده‌با هه‌ر دوو له‌شكر گه‌یشتنه‌ یه‌ك. خوسره‌و په‌رویز لێره‌ دا كارێكی سه‌رنج راكێشی كرد، ئه‌ویش ئه‌وه‌ بوو كه‌ رۆژی یه‌كه‌م شه‌ڕه‌كه‌ی به‌ڕێوه‌ بردو شه‌وێ فه‌رمانی دا جارچییه‌كان به‌ سوپای بارام كه‌ به‌چل هه‌زار له‌ قه‌ڵه‌م دراون رابگه‌یه‌نن: هه‌ركه‌س خۆی له‌سوپای بارام جیاكاته‌وه‌ ئه‌گه‌ر نه‌یه‌ته‌ نێو سوپای شاش ده‌به‌خشرێ[3]و فیرده‌وسیش ئاماژه‌ به‌و مه‌سه‌له‌ ده‌كاو ده‌ڵێ:

به تیره شبان چون برآمد خروش	نهادند هرکس به آواز گوش
كاتێك له‌ شه‌وی تاریك دا هه‌را هه‌ستا	هه‌موو كه‌س گوێ قولاغ بوو

[1]ئازەربایجان لە گەشتی مێژووی ئێران دا، رەحیم رەئیس نیا بەرگی هەوەڵ لاپەڕەکانی 6 تا 455.

[2]ئی هەوەڵێ دەبێ راستتر بێ، چونکو عیبارەتەکە کوردیەو بەمانای "نێودێ"یە.

[3]ئازەربایجان، لە ئیدوین رایت ل 68 بەدوا.

همه نامداران بهرامیان   به رفتن ببستند یك یك میان
تەواوی پاڵەوانەکانی لەشکری بارام   خۆیان بۆ ڕاکردن ئامادە کرد
چوبرزد سر از کوه گیتی فروز   زمین را به ملحم بیاراست روز
کاتێك خۆرەتاو لە پشت کێو دەرکەوت   دنیا سپیو ڕووناك بوو
بدان خیمەها درندیدند کس   بەجز ویژه یاران بهرام و بس
لە خێوەتەکان دا کەس نەبیندرا   جگە لە یارانی تایبەتی بەهرام
به یاران چنین گفت کاکنون گریز   به آید ز آرام بارستخیز[1]
بارامیش ئەو کات بە هاوڕێیەکانی گوت   ئێستا خۆ قوتار کردن لە مانەوە بە ئومێدی قیامەت باشترە

و لە ئاخری دا بارامی دارِیین وەك زۆر لەو کەسانەی لە دنیای ئەوڕۆ دا لەناو دەچن، بە دوای ئەوەی دا کە هەڵاتو پەنای بۆ بارەگای خاقانی تورك برد، بەهۆی یەکێك لە بەکرێگیراوانی خوسرەو پەرویز تێرۆر کراو بە وتەی "کۆلسینکۆف" بوو بە فیدای پیلانێك کە لە لایەن دیپلۆماسی ساسانییەکانەوە بە وردی داڕێژرابوو.[2] بۆیەش خوسرەو پەرویز تا ماوەیەك زۆر بە ئاسوودەیی لەسەر تەختی دەسەڵات دانیشتو پاڵی لێداوە.

ئەگەرچی راپەڕینی بارام دەسپێكو سەرەتای زۆر لەم چەشنە راپەڕینانە بوو کە ماوەی 200 ساڵ درێژەیان هەبوو و سەرئەنجام بوو بەهۆی لەناو چوونی زنجیرەی ساسانییەکانو لەم ڕێگەوە لە ماوەیەکی کەم دا 12 پادشا بوونە قوربانی کە بە وتەی "رۆملێن گریشمەن" تاجیان لەسەر دەنا تا چەند مانگ دواتر بکوژرێن[3] و هەموو جارێ بە وەلانانی هەرکام لەوانە کوشتارێکی زۆر لە گەورەپیاوانو خەڵکی بێتاوان دەکرا، دوایە هەڵاو بەزمو نائارامی یەك لە دوای یەك کە لەبەر کەڵکی خراپ وەرگرتنی نەجیبزادەکان، سالارەکانو موئبیدەکان کەسانیتری گێرەشێوێن روویان دەداو شیرازەی کارەکانی تێك دەدا. سەرەڕای ئەم دۆخە هۆی بنەڕەتی لەناوچوونو رووخانی ئەم بنەماڵەش هەروەك بنەماڵەکانی دیکە دەبێ لەئاکامی کارو کردەوەی مەزنترین کەسی ئەوان یا

[1] ژوول موول ل 424.
[2] ئێران لە کاتی پەلاماری عەرەبان دا، نووسینی "کولسینکۆف" وەرگێڕانی یحیایی ل16.
[3] ئێران لە سەرەتاوە تا ئیسلام، رۆمەن گریشمەن وەرگێڕداوی محمد معین ل 369.

www.pertwk.com

باشترە بڵێین لە هی گەورەترین پادشاکانی ئەوان دا بدۆزینەوە، چونکو درێژەدانی لایەنی سلبیو خراپی ئەو کردەوانە هێدی هێدی دەبووە هۆی لاوازیو بێهێزیو لە کۆتاییش دەبووە هۆی بێدەسەلاتیو لەنێوچوونی پادشاکانو بێبڕوایی خەڵك بە شایەکانی دواتر. بۆنموونە لەهەر کەس پرسیار بکرێ گەورەترین پادشای خانەدانی سەفەوی کێ بوو، وڵام دەدرێتەوە "شاعەبباسی مەزن". کەچی هەر ئەو مەزنە باوکی خۆی کوشتبوو... بۆ ئەوەی وەلیعاد لەژێر چاوەدێری خۆی دابێو نەکا ئەویش باوکی خۆی بکوژێ، فەرمانی دا لەمە بەدواوە جیگری شا دەبێ لە بارەگای شا دا وەمێنێو لەژێر چاوەدێری شا دا پەروەردە بکرێ. ئەو بڕیارە کە زۆر ساکار دەهاتە بەرچاو، لە کردەوە دا بوو بەهۆی ئەوە جێنشینەکانی شا کە پێشتر لە یەکێك لەپارێزگاری وڵاتو لەژێر ڕێنوێنی مامۆستایانو سەردارانی کارئامە دا پەروەردە دەکرانو کاروباری ئەو پارێزگاریەیان رادەپەڕاند، کاتێك دەبوونە فەرمانڕەوا پیاوی بەکارو ئەمەگناس دەبوون. لەو فەرمانە بەدواوە لە حەرەمسەراو لەژێر چاوەدێری خواجەکانو لەنێو ژنانی حەرەم سەرا دا لەعەیشو نۆش دا گەورە دەبوونو دەبوونە کەسانێکی بێکارەو نوقم لە فەسادو گاڵتەو قومارو ئەوەیان بەسەر دەهات کە بەسەریان هات. کاتێك ئەفغانەکان گەیشتنە بەردەروازەی ئیسفەهان شا سوڵتان حوسێن کە لە هەموو شت بێخەبەر بوو، فالگرو رەمڵ هاوێژەکانی کۆکردبۆوە تا پێی بڵێن لەگەڵ ئەفغانییەکان شەڕ بکا یا نە؟[1]

ئەردەشیرو ئەنەوشیروان، فەرماندە سوپاکانیان لە یەکەوە کردە چوارو هەروەها چوار جێگریشیان بە نێوی سنووروان لە چوار هەرێمی وڵات داناو هەرکام لە ئەوانیان کە چواریەکی وڵاتیان بە دەستەوە بوو کردە خاوەن دەسەلاتێکی ئەوتۆ کە دواتر پادشاکان بۆ بەرگری لە سەرکێشیو سەرپێچی ئەوان کەهەرێمی خۆیان بە تیوولی خۆدەزانیو هەر بە دوای ئەوەوە بوون کە دەسەلاتو سەربەستی خۆیان زیاتر کەن، ناچار دەبوون بەشێکی زۆر لەهێزی وڵات بۆ سەرکوتو پاشەکشە پێکردنی ئەوان وەگەڕ خەنو بەم شێوە رۆژ لەگەڵ رۆژ حوکمی ناوەندی لاوازترو بێهێزتر دەبوو و زۆر شتیتر...

---

[1] رۆستەم التواریخ، رستم الحكما ل 132.

کاتێك هورموزدی چوارەم بە دوای شاپووری دووهەم دا دەستی دایە کوشتارو پاکسازی خویناویی گەورەگەورەکان[1] و سەرەڕای ئەوەی بۆ ماوەیەکی کورت خەڵکی ئاسایی‌و جەماوەری خۆشحاڵ کرد، بەڵام بەشێك لە پیاوە کارزان‌و مودیری کۆمەڵگاو هێندێك لە موئبیدانی تەواو تەمەن‌و ئەو وەزیرانەی کە ئەنەوشیروان هەڵکێشابوونە سەرو کەڵکی لێ وەردەگرتن، لەناو بردو بەم جۆرە بەشی زۆری ئەو کەسانەی کە لەکاتی پێویست‌و تەنگانە دا بەفریای وڵات دەهاتن‌و بە لێزانی خۆیان خزمەتیان دەکرد، وەك هەموو شۆڕش‌و ئاڵوگۆڕی نەخوازراو تەنیا بە گومانی دژایەتی لەگەڵ شا یا بە تۆمەتی کار کردن لەگەڵ شای پێشوو لەناوبردن‌و وڵاتیان لەو مرۆڤە شیاوانەی کە لەوانەبوو بتوانن لە دواڕۆژ دا لە بەرانبەر پەلاماری عەرەبەکان‌و خەڵکانی‌تر پێش بە لەناوچوونی دەوڵەت‌و وڵات بگرن چۆڵ کردو لە راستی دا کاروباری وڵات کەوتە دەست کەسانێك کە ئەوەی نەیان دەزانی بەڕێوەبردنی کاروباری وڵات بوو. ئەو کورت بینی‌و هەڵانە هەمووکات لەپێناو خۆ بەزل زانی‌و هەڵەباشی پادشا دیکتاتۆرەکان بە شێوەی جۆراوجۆر سەرچاوەی گرتوە. ئەگەر جارجار زۆر بەرین‌و گشتی بووە، هێندێك جاریش بەرۆکی گەورە پیاوی وەك بزورگمێهری حەکیمی بەتەنیایی گرتوە" بزورگمێهر کە لە خانەدانی "بەخنەگان" و زانایەکی زۆرزان‌و سیاسەتوانێکی وریای سەردەمی خۆی بووە، لەپێش دا وەك مامۆستای جێنشینی پاشا چۆتە بارەگای شاو دوایی توانی سەرنجی شا بۆلای خۆی رابکێشێ‌و بە پلەی شایستەی خۆی وەزیری هەرە گەورە یا بە واتەی ئەوڕۆ بە پایەی سەرۆك وەزیران گەیشت. لەسەر ئەو پیاوە پاك‌و زانایە چیرۆکی زۆر کەوتوونە سەرزاران‌و هێندێك کەسیش ئەو و "برزوویە"ی پزیشکی بەنێوبانگی سەردەمی ساسانییەکان کە کتێبی کلیلەو دیمنەی لە زمانی هیندییەوە وەرگێڕاوەتە سەرفارسی‌و لە حەکیمە زۆر زاناکان‌و دوکتورێکی بە توانا بووە بەیەك کەس لە قەڵەم دەدەن.

وەك دەڵێن بزورگمێهر زۆر کتێبی نووسیوەو لەسیاسەت‌و بەڕێوەبردنی وڵاتدا یەکجار بەتواناو لێزان بووە. بەڵام بە گوێرەی رەسمی سەردەم‌و رەفتاری ئەو

---

[1] وەرگێردراوی مێژووی تەبەری بە هاوکاریی محمد جواد مەشکوور.

www.pertwk.com

فه‌رمانڕه‌وایانه‌ی له‌گه‌ڵ زانست بێگانه‌ بوون[1]و هه‌روه‌ها كورت بینی پادشا ناحاڵی‌و به‌خیله‌كان كه‌چاویان راستی‌یه‌كانیان نه‌ده‌دی‌و به‌رایی نه‌ده‌دا كه‌سێك له‌جێگه‌ی شیاوی خۆی دا ببینن، له‌ پێش دا نه‌وشیروان‌و دوایه‌ خوسره‌و په‌رویز كه‌ خۆی به‌ مرۆیه‌كی نه‌مر له‌ ریزی خودایان، ئه‌ویش خوایه‌كی وا گه‌وره‌ ده‌زانی كه‌ له‌گه‌ڵ تیشكی خۆره‌تاو به‌رانبه‌ره‌و...[2] به‌قسه‌ی خه‌ڵكی خراپ بێ‌لوتفیان له‌گه‌ڵ بزورگمێهر كرد. نه‌وشیروان به‌ تاوانی خیانه‌ت ئه‌وی خسته‌ زیندان‌و خوسره‌و په‌رویزیش به‌ تاوانی زه‌نده‌قه‌ (له‌دین وه‌رگه‌ڕاو)و نافه‌رمانی له‌پێش دا ئه‌وی زیندانی كردو دوایه‌ش سه‌ری بڕی.

فیرده‌وسی ده‌ڵێ:

كاتێك ئه‌نه‌وشیروان له‌ به‌ندیخانه‌ دا له‌ ئه‌حواڵی ده‌پرسێ، بزورگمێهر له‌ وڵام دا ده‌ڵێ: رۆژگارم له‌ رۆژگاری نه‌وشیروان باشتره‌، چونكو

زسختی گـذر كردن آسان بود   دل تاجداران هراسان بود[3]

تێپه‌ڕین له‌ سه‌ختی‌و ناڕه‌حه‌تی هاسانه‌   ئه‌وه‌ خاوه‌ن تاجه‌كانن كه‌ دڵیان ده‌ترسێ

به‌ قه‌ولی برزوویه‌ی ته‌بیب رۆژگارێك كه‌ ره‌وتی سه‌رده‌مه‌كه‌ به‌ره‌و نه‌هامه‌تی ده‌ڕوا، وای لێ دێ كه‌ كاری خێرو باش له‌نێو خه‌ڵك دا نه‌مێنێ، كرده‌وه‌ی باش‌و ئه‌خلاقی په‌سند له‌باو ده‌كه‌وێ، رێگه‌ی راست‌و دروست ده‌به‌سترێ‌و خه‌تی گومرابوون ده‌كرێته‌وه‌، عه‌دل‌و داد له‌ناو ده‌چێ‌و زۆرداری جێگه‌ی ده‌گرێته‌وه‌، زانست وازی لێ ده‌هێندرێ‌و له‌بیر ده‌چێته‌وه‌، نه‌زانی په‌سندو ده‌س قونجاو خوێڕیگه‌ریه‌تی زاڵ ده‌بێ، شه‌ڕفرۆشه‌كان به‌حورمه‌ت ده‌بن‌و فرت‌و فێڵ زۆرو وه‌فاو ئازاده‌گی له‌بیر ده‌چنه‌وه‌، مه‌زلووم‌و خاوه‌ن ماف زه‌لیل‌و زاڵمی بێ‌فه‌ر خۆشه‌ویست ده‌بێ‌و...[4] جا له‌ كه‌ش‌و هه‌وایه‌كی ئاوا دا ئه‌و پیاوه‌ زاناو بلیمه‌ته‌ نه‌یتوانی له‌ژێر زه‌ختی كه‌ڵه‌وه‌ی ئه‌و بیره‌ ته‌سك‌و نه‌خۆشه‌ی هه‌ره‌ گه‌وره‌كان‌و

---

[1] ئازه‌رباێجان له‌ گه‌شتی مێژووی ئێران دا، ره‌حیم ره‌ئیس نیا ل 459، چیرۆكی بزرگمێهریش چیرۆكی رۆشه‌نبیرانی رۆژگاره‌كانی ره‌ش‌و پڕ له‌ به‌دبه‌ختی‌یه‌، كه‌ چاریان بێ‌چاره‌و ده‌ركه‌وتوه‌ كه‌ خزمه‌تی دڵڕه‌شانی خاوه‌ن ده‌سه‌ڵات، له‌ حاڵێك دا ناتوانن بۆ هه‌تا هه‌تایه‌ چاو له‌ راستییه‌كانی كه‌ ویژدان ئازار ده‌ده‌ن بپۆشن‌و راستییه‌كان بشارنه‌وه‌و زمانی خۆیان گرێ‌ده‌ن، كه‌وابوو زوو یا دره‌نگ خۆ ئاشكرا ده‌كه‌ن‌و سه‌ریان به‌ فه‌تەرات ده‌ده‌ن.

[2] ئێران له‌ سه‌رده‌می ساسانییه‌كاندا.

[3] شانامه‌ی فیرده‌وسی.

[4] كلیله‌ و دیمنه‌، به‌ كۆششی مینه‌وی لاپه‌ڕه‌كانی 6 تا 55 وه‌رگیراو له‌ كتێبی ئازه‌رباێجان له‌ گه‌شتێك له‌ ئێران دا.

ناپاکی هاوڕێیانی بێمێشکو فێڵاوی ئەوان رزگار بێ. پاش ئەوەی 13 ساڵ لە خزمەت خوسرەو پەرویز دابوو، بە تۆمەتی ئەوەی بیرو باوەڕی بە "دوئالیسم Dualisme" واتە بیری سەنەویەتی هەیەو دوو مەبدەئیە، خرایە بەندیخانەوەو رۆژێك خوسرەو پەرویز بانگی کردە لای خۆیو ئەمری کرد هەر لەوێ دمو لووتیان شکاند.[1] بزورگمێهر گوتی: دەمو لەوسی من دەبوو لەوەش خراپتری لێ بکرێ. خوسرەو پەرویزیش پرسی: ئەی دوژمنی دژ بە خوا بۆچی؟! وڵامی داوە، لەبەر ئەوەی کە من لە لای خۆو بێگانە ئەوەندەم تاریف دەکردیو شتی وام بە چاکە لەسەر تۆ دەگوت کە لەتۆدا بوونیان نەبوو، بەم هۆیە تۆم کردە خۆشەویستی ئەوانو لەسەر کارچاکی تۆ زۆر شتم دەگوت کەوانەبوو، تۆیەك کە لە هەموو پادشاکان خراپترو نیەت پیسترو دژرەفتارتری. پەرویز کە ئەوانەی بیست ئەمری کرد لەسەریان دا!

بیروباوەڕی زاڵ بەسەر شاو چینی حاکم لە سەردەمی ساسانییەکاندا، وەك زۆر لە قۆناغە مێژووییەکان یەکێك لەو هۆیانە بوو کە خەڵك بە تێکڕا بەرانبەر بە چارەنووسی وڵاتو رووداوەکانی دوارۆژو بە تایبەتی لەسەر ناکۆکی چینایەتی لە کۆمەڵگا دا ساردو بێمەیل بنو بە تایبەتی بەرانبەر بە چینی بەرهەم هێنەری کۆمەڵگاو جووتیارەکان بێموبالات بن. بۆ ئەوەی لە نموونەیەك لەوانە حاڵی بین زەین بدەنە وەسیەتنامەی ئەردەشیری بابەکان: لە گۆڕینی سینفێك بۆ سنفێکی دیکە پشتگیری بکەنو ئاڵوگۆڕ لە پلەو پایەکان دا مەکەن، چونکو ئاڵوگۆڕی پایەکانی ئەوان لە پایەیەك ڕا بۆ پایەیەکیتر دەبێتە هۆی ئاڵوگۆڕی زۆر زووی شایەکانیش! جا بە لێخستن بێ یا بە کوشتن، لەبەر ئەوەی نابێ لەهیچ شتێك لەوە زیاتر بترسن کە "یەکێك لە سەرەوە بێتە خوار یا یەکێك لە خوارەوە بێتەسەر" چونکە ئاڵوگۆڕی حاڵی خەڵك لە دۆخێك بۆ دۆخێکیتر دەبێتە هۆی ئەوەی کە کەس بە پلەی خۆی رازی نەبێو هەموو کەس بیرو هۆشی لەسەر ئەوە دەبێ کە پایەکەی وا بچێتە سەر کە شیاوی ئەو نیە. ئەگەر پایەکەشیان چووە سەرتر دەگەنە جێگایەك کە بیر لە پاشایەتیش بکەنەوەو بیانهەوێ ببنە جێگری ئەو.[2]

---

[1] مروج الذهب، ابوالحسن علی ابن الحسین مەسعوودی بەرگی 1 لاپەڕەکانی 270 تا 271 وەرگێڕدراوی ابوالقاسم پایەندە.

[2] نامەی تەنسوور، وەرگیراو لە مێژووی کۆمەڵگەی ئێران بەرگی 1 ل 5 تا 455 لە مورتەزا راوەندی.

www.pertwk.com

بە کورتی بە پێی ئەو فەرمایشتانە هیچ کەس بۆی نیە پێشکەوێ‌و پلەو پایەی بچێتە سەرو ئەو پایەبەرزو بەرپرسایەتییانە تایبەتی ئەو کەسانەن کە تێیدان‌و خەڵکی دی ئەرکیان ئەوەیە بە دەوری خۆیان دا بخولێنەوەو ئەگەر هەوای چوونە سەری پایەیان کەوتە مێشکەوە دەبێ لەسەریان درێ!... ئەردەشیر بۆ جیا کردنەوەی چینی سەرێ‌و نەجیبزادەکان لە خەڵکی ئاساییو جەماوەر، ئەوەی لە توانای دابوو کردی‌و تەنانەت لە تێکەڵ بوونی خوێنی ئەم دووچینە لە رێگەی ژن‌و ژنخوازیش پێشگیری دەکردو نێوی گەورە پیاوەکان‌و نەجیب زادەکان لە دەفتەرێکی تایبەت دا دەنووسراو رادەگیرا. ئەوە کارێك بوو کە بۆ یەکەم جار داریووشی گەورە دایهێنا.[1] سەیر ئەوە بوو کە هێندێك جار شاش مافی ئەوەی نەبوو کە کاری تایبەتی چینێك بدا بە کەسانێك لە چینەکەی تر.[2]

سەرهەڵدانی موزدەك‌و ئایینە تۆفانی‌یەکەی بوو بەهۆی ئەوەی ئەم ئیمتیازە چینایەتییانەو ناتەبایی لە ناو بچێ. بەڵام دوای سەرکوتی پەیرەوانی ئەو لە لایەن ئەنەوشیروانی عادڵەوە نامەی تەنسور هەر بۆ ئەم مەبەستە نووسرا تا ئەو نەریتە چینایەتی‌و ئەو ئیمتیازاتەی بنەماڵە نەجیبزادەکان بێتەوە جێی خۆی.[3]

ئەگەر برێك ورد بینەوە پاشماوەی ئەو کردەوانە هەتا ئێستاش بە شێوەی دیکە بەرۆکی زۆربەی ئەم ناوچانەی ژێر دەسەڵاتی حوکمی ئەو سەردەمی ساسانییەکانی بەرنەداوەو کاریگەری ژەهراوی نیزامی دەرەبەگایەتی‌و خانخانی، بە تایبەتی لە کوردستان تا ئەم دوایانەش لەژێر نیزامی عەشیرەتگەری‌و داب‌و نەریتی خان سالاری بەردەوام بوو، کە ئەوە بە درێژایی مێژوو هۆی دواکەوتن‌و نەچوونە پێش بووەو لەنێو کۆمەڵگا دا رەگی کوتاوە. بۆ ئەوەی باشتر لەو بارودۆخە بگەین دەبێ سەرنج بدەینە مێژووی دووسێ سەدە لەمەوبەری ئەو مەڵبەندانەو بە تایبەتی کوردستان. ئەوکات بۆمان روون دەبێتەوە کە تەواوی راپەڕین‌و هەوڵەکانی چاکسازی خەڵکی ئەم دەڤەرە بەهۆی لقێکی‌تر لەئەوان کە

---

[1] نامەی تەنسوور، وەرگێڕانی ابن مقفع، لە زمانی پەهلەوی بۆ عەرەبی.

[2] هەروەکا نەوشیروان لە لەشکرکێشی بۆ رۆم پێویستیی بە پارە بوو، پیاوێکی کەوشدروو حازربوو پوولێکی زۆری بداتێ بەو مەرجەی کوڕەکەی دوای تەواو کردنی خوێندن بە دەرەجەی دەبیری بگا، بەڵام شا پێشنیارەکەی قبووڵ نەکرد (شانامەی فیردەوسی چیرۆکی نەوشیروان).

[3] مێژوی کۆمەڵایەتی ئێران، بەرگی یەك ل 6 تا 455.

لەژێر ئەمری درەبەگێکی دیکە دابوون‌و تەنیا قازانجی خۆیان لەبەرچاو بووە سەرکوت کراوە.[1]

لە سەردەمی ساسانییەکاندا ئێران دووبەش بوو، بەشێکیان خاکی ئەسڵی ئێرانیٚ بوو کە پیٚیان دەگوت "ئێرانشار"، بەشەکەی دی ئەو خاکە بوو کە دوایە کەوتۆتە ژێر دەستی ئێرانییەکانەوە کە پیٚیان گوتوە "ئەنیران یا جیا لە ئێران". خوالێخۆشبوو سەعیدی نەفیسی بڕوای وابووە کە حکوومەتی سەردەمی ساسانی جۆرە کۆنفدراسیونێك یا حکوومەتێکی فیدراڵ بووە، بە شێوەیەك لە هێندێك مەڵبەند حوکمڕانی سەربەست هەبووەو جاری وابووە حکوومەتەکەش بەمیرات بۆ میراتگرانیان بەجیٚ ماوە[2] و لەهێندێك شوێنی تایبەت حوکمڕانەکان نێوی شایان لەسەر بووەو هەر لەبەر ئەوەش بە شای ساسانییەکان گوتوە شاهەنشا یا شای شایان. لەریزی ئەو حوکمڕانانە دەتوانین "گیلانشاه"و "میشانشاه یا دەشتی میشان"و "گووتیانشا"و "ئەرمەنشا" نێوبەرین، جگە لەوەش ساسانییەکان حەوت خانەدانی سەردەمی هەخامەنشییەکانیان دووبارە ژیاندۆتەوە کە هەرکام لەوان خاوەن دەسەڵاتی روکنێك لە روکنەکانی وڵات بووە، بۆ نموونە یەکیان بەرپرسی دادپەروەری، یەکی‌تریان بەرپرسی کاروباری سەربازی‌و ئەویتر بەرپرسی کاروباری ناوخۆ بووە... باقی چینەکان تا ئەو جێگە لاواز دەبوون کە سەرئەنجام جووتیارەکان بوونە سێرف، واتە مرۆی بەستراوە بەو زەویە بوون کە کاریان تێدا دەکرد. پرۆفیسۆر ڕۆمن گیرشمەن دەنووسیٚ: جووتیارەکان هەرچەند بە پێی یاسا ئازاد بوون بەڵام بەکردەوە کۆیلەی بەستراوە بەهەرد بوون کە لەگەڵ لادێیەکان‌و زەوییەکانی ئەو دێیانە دەفرۆشران‌و ملکی گەورە خاوەنی جووتبەندە، نەجار، ئاسنگەر، تەونکەر، نانەوا، ئاشەوان‌و ڕۆن گری تایبەتی خۆیان بوون.[3]

---

[1] چاوخشاندنێك بە ڕووداوەکانی دوو سیٚ سەدەی دوایی بە تایبەتی لە پێوەندیی کورد دەگەڵ وڵاتانی داگیرکەرو سەرکوتی پیاوماقووڵانی ئەو نەتەوە بەهۆی خان سالارە لەخۆباییەکانی تەماحکارو نەزانی خۆیان، زۆر بە سانایی دروستی ئەو بۆچوونەمان بۆ ڕوون دەکاتەوە.

[2] مێژووی شارستانیەتی ئێرانی ساسانی لە سەعید نەفیسی ل 296.

[3] ئێران لە سەرەتاوە تا ئیسلام لە ڕۆمێن گیرشمەن، وەرگێڕانی محمد معین، بەرگی 2 ل 176. ئەو ڕەوشە تا ئەو دوایانەو کاتی بەڕێوە چوونی یاسای چاکسازیی زەوی، لە هێندێك شوێنی خان نشین بەڕێوە دەچوو.

www.pertwk.com

جێگه‌ی سه‌رنج ئه‌وه‌یه‌ که‌ هیچ که‌س له‌ گه‌وره‌و بچووك مافی قسه‌کردن له‌گه‌ڵ شای نه‌بووه‌و داخوازییه‌کان له‌ ڕێگه‌ی که‌سانی تایبه‌ته‌وه‌ به‌ گوێی شا ده‌گه‌یه‌ندران، لادان له‌و ڕێ‌و شوێنه‌ سزای مردن بوو. وه‌ك ده‌نووسن: له‌یه‌کێك له‌ جێژنه‌کان دا نه‌وشیروان ڕووی له‌ گه‌وره‌ پیاوان کردو دوو جار داوای لێکردن که‌ بۆچوونی خۆیان له‌سه‌ر بڕیاره‌کانی که‌ په‌سند کرابوون باس بکه‌ن. له‌ جاری سێهه‌م دا یه‌کێك له‌ ئاماده‌بووان پرسیاری له‌ شای کرد ئاخوا شا باوه‌ڕی ئه‌وه‌یه‌ ئه‌و ماڵیاته‌ی داندراوه‌ بۆ هه‌میشه‌ ده‌مێننه‌وه‌؟... شا بێ‌ئه‌وه‌ی وه‌ڵامی پرسیاره‌که‌ی بداته‌وه‌ گوتی: ئه‌ی مه‌لعوونی جه‌سوور ئه‌تۆ له‌ کام چینی؟ پیاوه‌ گوتی له‌ چینی ده‌بیرانم، شا ئه‌مری کرد ئه‌وه‌نده‌یان به‌ جه‌وهه‌ردان له‌سه‌ری دا تا مرد، ئه‌و فه‌رمانه‌ بۆ ئه‌وه‌ی به‌ڕێوه‌چوو تا که‌س نه‌توانێ بڵێ ئه‌نه‌وشیروان عادڵ نه‌بوو![1]

به‌ سه‌رنج دان به‌ گه‌ڵاڵه‌ی گشتی جۆری به‌ڕێوه‌بردنی حکوومه‌ت له‌ ئێران داو به‌ تایبه‌تی له‌سه‌رده‌می ساسانییه‌کاندا که‌ بێ ئه‌وه‌ی بچینه‌ ناو ورده‌ شته‌کانه‌وه‌ باسمان کرد، به‌ باشی ده‌زانین چاوێکیش به‌ ئیمپراتووری ڕۆم‌و جۆری به‌ڕێوه‌بردنی ئه‌و ئیمپراتووری‌یه‌ دابخشێنین تا له‌گه‌ڵ جۆری به‌ڕێوه‌بردنی کوردستانیش ئاشنا بین که‌ به‌ داخه‌وه‌ هه‌موو کات به‌هۆی هه‌ڵکه‌وتی زۆر تایبه‌تی له‌ بواری جوغرافیایی‌و سیاسی‌یه‌وه‌ بارودۆخێکی دوولایه‌نه‌ی هه‌بووه‌، واته‌ جارێك له‌ ده‌ست ئه‌م دابووه‌و جارێکی‌تر که‌وتۆته‌ ژێر ده‌سه‌ڵاتی یه‌کی‌ترو، یا چه‌ند به‌شێکی هی ئه‌م‌و چه‌ند به‌شێکی‌تری هی ئه‌و بووه‌و به‌ ناچاری به‌هۆی ئه‌م دوو نیزامه‌وه‌و له‌ژێر حوکمی ئه‌و دوو ئیمپراتوورییه‌ به‌ڕێوه‌ ده‌چوو. هه‌رچه‌ند به‌ وته‌ی مینۆرسکی: هیچ کات نه‌بۆته‌ فه‌رمانبه‌رداری ده‌وڵه‌ته‌ گه‌وره‌کان‌و داگیرکه‌ران‌و لێ‌نه‌گه‌ڕاوه‌ به‌ سانایی فه‌رمانڕه‌وایی له‌ خاکه‌که‌یان دا بکه‌ن....[2]

---

[1] مێژووی کۆمه‌ڵایه‌تیی ئێران، به‌رگی هه‌وه‌ڵ، ل 465 نووسینی مرتضی راوندی.

[2] کورد، دقی وتاری پرۆفیسۆر مینۆرسکی له‌ کۆنگره‌ی ڕۆژهه‌ڵاتناسه‌کان له‌ بروکسێل، بێلژیك 1915.